

ÇARLIK RUSYA’NIN KAZAKİSTAN’DAKİ HALK BİLİMİ ÜZERİNDEKİ ÇALIŞMALARI

Mirzahan EGAMBERDİYEV

Doç.Dr., Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Almatı, Kazakistan

Özet

18 yüzyılın ikinci yarısı ile 20 baş döneminde Rusya’nın işgal sürecinde Kazakistan’ın kültürel hayatında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Kazak bozkırlarını Rus ilim adamları ele almaya başlamışlardır. Bu çalışmaların arasında halk bilimi üzerindeki araştırmalar bölgeyi Ruslaştırma rehberlik yapmıştır. Rusların ilk araştırma heyeti Kazakistan’ın Batı bölgesinde *A.B. Çerkasskiy* başkanlığında gerçekleştirildi. Heyet bölge halkının adet örfleriyle birlikte folklor, şecere ve halkbilimi araştırmaları yapmıştır. Daha sonra bu bölgeyi haritacı *S.U. Remezov* ele aldı ve *“Sibiryaya ve Onun Etrafında Yaşayan Halkların Tanımı”* adlı eseri yayınladı. Kazakistan’ın Batı bölgesinden sonra İrtiş ve Zaysan gölü ile Tarbagatay’la Alatau kenarlarını Rus ilim adamları başkanlık eden *İ.T. Buhgolts, S. Liharyov, İ. Unhovskiy* heyetleri halkbilimi kaynakları toplamıştır ve bölgenin Ruslaştırma yöntemlerini içeren çok sayıda eserler yayınlamıştır. Rusya’nın Sırderya işgal hattının oluşmasında *A. Bekoviç-Çerkaskiy’in* Aral gölü etrafındaki halk bilimi çalışmaları büyük rol oynamıştır. Bunun yanı sıra 1759’da *G. Miller’in “Sibiryaya Krallığının Tanıtımı”* adlı eseri ile *İ. Falk, P. Pallas ve İ.G. Georgi* Kazak halk bilimi çalışmaları Çarlık Rusyanın Ruslaştırma faaliyetlerini incelemede ayrı bir yere sahiptir.

Rus sömürge siyaseti 1867’de Türkistan genel valiliğin kurulması ile nihai hedefe ulaşıyor. Bu dönemde Orenburg, Omsk (Batı-Sibiryaya) ve Taşkent’te İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyetinin şubeleri kuruluyor. Cemiyetin halk bilimi çalışmaları Çarlık Rusya’nın Ruslaştırma siyasetini askeri-siyasi aşamadan ideolojik zirveye yükseltiyor. Kazak halk bilimi çalışmaları *P.P. Semyonov Tyan-Şanskiy, P.K. Kozlov, V.A. Obruçev, G.N. Potanin, M.V. Pevtsov, N.M. Yadrintsev* vb. yürütüyorlar.

Ele aldığımız bu çalışmada Çarlık Rusya’nın halk bilimi üzerindeki çalışmaları etraflıca incelenerek, Ruslaştırma siyasetinin yeni yöntemleri tasnif edilecektir. Bu çalışmada arşiv belgeleri ve Rus ilim adamlarının ana

kaynakları kullanılacaktır. Bunun yanı sıra Ruslaştırma politikasının sistemli bir şekilde yürütüldüğünü açıklayacak Rus İlim adamlarının çizdiği haritaları kullanılacaktır. Sebebi günümüzdeki Kazakistan tarihçiliğinde Çarlık ve daha sonra Sovyetleri Birliği döneminde halk bilimi ele alınmamıştır ve Ruslaştırma siyasetini açığa erdiren bir bütün çalışma yoktur.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Halk Bilimi, Çarlık Rusya, Rus Coğrafya Cemiyeti

STUDIES OF TSARİST RUSSIA ON ETHNOGRAPHY IN KAZAKHSTAN

Abstract

During the second half of the 18th century and during the 20th century, great changes in the cultural life of Kazakhstan during the occupation of Russia have come to the fore. Russian scholars have begun to deal with the Kazakh steppes. Among these studies, researches on popular science have guided the region in ruthlessness. The first research mission of the Russians was in the western region of Kazakhstan. It was held under the presidency of A.B. *Cerkasskiy*. The delegation made researches of folklore, genealogy and folklore together with the customs of the people of the region. Later, the mapper S.U. *Remezov* took it and published his work entitled “*The Definition of Siberia and the People Living Along It*”. After the western part of Kazakhstan, Irtish and Zaysan, the Tarbagatay and Alatau sides, were presided over by Russian scholars I.T. *Buhgolts*, S. *Liharyov*, I. *Unhovsky* delegations gathered folklore sources and published a number of works including methods of Russification of the region. In the formation of the Soviet occupation of Russia, A. *Begovich-Cherkassky* played a major role in the study of the people around the Aral lake. In 1759, G. Miller’s “*Introduction of the Kingdom of Siberia*” and İ. *Falk*, P. *Pallas* and I.G. *Georgi* Kazak studies of folk art have a separate place in the investigation of the Tsarist Russian Russification activities.

Russian colonial politics reached its ultimate goal with the establishment of the general governor of Turkistan in 1867. In this period Orenburg, Omsk (West-Siberia) and Tashkent Imperial Russian Geography Society is being established. People's studies of the society's tsarism raises Russia's politics of Russification to the ideological summit of

military-political progress. Kazakh folk art studies *P.P. Semyonov Tyan-Shansky, P.K. Kozlov, V.A. Obruchev, G.N. Potanin, M.V. Pevtsov, N.M. Yadrintsev* et al. they run.

In this study, which we have dealt with, we will thoroughly examine the studies of the Tsarist Russia on the popular arts and classify the new methods of Russification politics. Archival documents and the main sources of Russian scholars will be used in this study. In addition to this, maps drawn by Russian scientists who will explain that the Russification policy is carried out in a systematic manner will be used. In the present day history of Kazakhstan, Tsarist and later in the Soviet Union period, people's knowledge was not taken into consideration and there is not a whole study to overcome Russian politics.

Keywords: *Kazakhstan, Folklore, Tsarist Russia, Russian Geographical Society*

Giriş

Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Türk cumhuriyetleri arasındaki bilimsel bağların neredeyse tamamen tahrip edilmesine sebep oldu ve tarihçiliğin bazı yönlerinin incelenmesinde bir boşluk yarattı. Bu özellikle Rusya ile Kazakistan arasındaki ilişkilerde net görünmeye başladı. Rus ilim adamları imparatorluk politikayı gizlemeye ve işgal döneminde Rus ilim adamları Kazak bozkırlarına bir uygarlık getirdiklerini öne savunmakla yetinmedi. Modern Rus tarihçiliğinde Kazak bilim adamlarının çalışmaları henüz özel bir çalışma ve kapsamlı bir genelleme elde etmemiştir. Günümüzde bir tarih yazım analizine ihtiyaç duyulmaktadır, SSCB'nin çöküşünden ve Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, Kazakistan'ın tarihçiliğin yeni bir boyutta, yani bağımsız bir Kazakistan tarihi yazılması gerekmektedir. Bu koşullarda Çarlık Rusyanın halk bilimi üzerindeki çalışmaları büyük bir önem taşımaktadır. Günümüzde, Rus İmparatorluğunun Kazak bozkırlarının sömürge politikası ile 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında Kazak halkının Milli kurtuluş savaşlarına dair çok sayıda araştırmalar yapılmaktadır ve bu konular modern Kazakistanın bilimsel araştırmanın ana yönlerinden biri oldu.

Kazak topraklarının Rus İmparatorluğu tarafından işgal edilmesi, Çarlık Rusyanın sömürme politikası ile yerli halkı Ruslaştırma faaliyetleri ile

yöntemleri Kazak Türkleri tarihinin en zor ve çelişkili dönemidir. Çarlık Rusyanın işgal politikasını böylelikle üç boyutta ele alınması önemlidir. Birincisi, Rus ilim adamlarının işgal öncesi araştırmaları ve bölgedeki stratejik planların çizilmesidir. Bu noktada Rus ilim adamlarının halk bilimi üzerindeki çalışmaları, özellikle folklor, yerli halkın dini anlayışı ile adet örflerin araştırılması çok önem taşımaktadır. İkincisi, en mühimi Rusların siyasi-askeri faaliyetleri. Bu faaliyetler sonucunda Rus askeri garnizonların kuruluşu ve bölgede çok sayıda misyonerlerin yerli halkı Ortodoks dinine sürüklenme politikalar görülmektedir. Bu bağlamda, Kazakistan'ın halk bilimi, ulusal etnoloji, etnojenez süreçleri, etnik tarih Rus ilim adamlarının bıraktığı çalışmalar üzerinde yazıldığını dile getirilmesi gerekmektedir. Böylelikle Çarlık Rusya bilim adamlarının Kazakistandaki halk bilimi üzerindeki çalışmaların ne kadar önemli olduğunu görebiliyoruz. Çarlık Rusyanın üçüncü adımı işgal eden bölgelerdeki eğitim politikası ile bölgedeki Türklük şuuru yok etmeye yönelikti. Bu sebepten dolayı Kazakistan Halk Bilimi bir ilim dalı olarak nasıl gelişti ve onun günümüzdeki hali ne durumda olduğunu ortaya koymaya çalışacağız.

Rus İlim Adamlarının Kazak Bozkırlarındaki İlk Çalışmaları

Çarlık Rusya döneminde yapılan ilk halk bilimi çalışmaları Türk-Slav ilişkilerin gelişmeleriyle ilgili. Bu bağlamda Rus ilim adamları Slavlarla Türk kavimlerinin, boylarının birbirleriyle olan ilişkilerin ne kadar iyi olduğunu, aynı zamanda Avrasya bölgesindeki Rus unsurunun üstünlüğünü göstermesiyle öne çıkmaktadır. Doğu Slavların (Rus halkının atası) ve Türklerin (Kazak halkının atası) karşılıklı ilişkilerine ilk yazılı göndermeler XI-XII yüzyıllarına işaret eder. Laurentian kronik yazılarında Bulgarlar (Volga Bulgarları), Beyaz Ugurlar (Hazar), Obar (Avarlar) gibi Türk kavimlerinden bahsedilmektedir (PSRL, 1926: 12-25). “Geçmiş Yılların Öyküsü” çalışmasında kronikleştirici Nestor, aynı zamanda Türk Hakları, Poliktsiyanlar, Keltler, Hazarlar, Peçenekler, Volga Bulgarlarından bahseder (PRLS, 1926: 35-37). Böylelikle Rus ilim adamları Slavlar ile Türklerin çok yakın olduklarını dile getirmektedir.

Kazakistan Halk biliminde Ruslar ile Kazak Türklerinin iç içe yaşadıklarını ve sürekli temasta olduklarını öne süren birtakım incelemeleri görebeyiz. Bunların arasında N.S. Turbetskoy'un “Slavlar ile Türklerin kaderi aynı

olmuş” ifadeleri ilgi çekicidir. Kendi çalışmasında N.S. Trubetskoy “Doğu Slavların Turancılık ile birleşmesi Rus tarihinin asıl gerçeği ise, ulusal bilginin doğru olması için Rusların Turanlı kardeşlerimizi incelemek gerekiyor” demektedir (Trubetskoy, 1993: 75).

Çarlık Rusyanın Kazak Hanlığı dönemindeki çalışmalardan biri 16. yüzyıla başlarına dayanmaktadır. Çarlık Rusyanın arşivlerinde Kazak Türklerinin Kasım Han dönemine ait 37 toplu birimde biriktirilmiş arşiv belgeleri mevcuttur (Kobrin, 1946: 55-57). Bu belgeler Çarlık Rusyanın Dış İşleri Bakanlığı tarafından bir araya getirilmiştir. Belgelerde diplomatlar, gezegenler, tüccarlar, savaş esirleri, Kazak topraklarını ziyaret eden özel ajanlar tarafından toplanmıştır.

1534’te Daniil Gubin, Moskova’ya “Kazakların kendi askerinin varolduğunu haberdar etti”. Daniil Gubin bir Rus tüccarı ve misyoneri olarak “Taşkent’te olan münakaşada Kazak adkerlerinin cesurca dövüşüğünü ve Rus tüfeklerine karşı direndiklerini” dile getirmektedir (Levşin, 1832: 47). XVI yüzyılın ikinci yarısında Rus-Kazak ilişkileri ve bağları giderek genişliyor. 1569’da, Rus büyükelçisi S. Maltsev Kazak bozkırlarını ziyaret etti. Dört yıl sonra, 1573’te bir başka Rus Büyükelçisi Tretyak Chebukov Kazak topraklarına geldi (Kobrin, 1946: 55). Rusya ve Kazakistan tarihinin bu iki önemli elçiliğinin sonucunda 1574’te Korkunç İvan’ın, Rus topraklarında Kazak tüccarlarının gümrüksüz ticaretine izin vermesiydi. Buna izin vermesinde Rus misyonerlerin Kazak topraklarına engelsiz geçmesine ve yerli halkla iç içe ticaret etmesine imkan sağlamaktı. Böylelikle sadece Rus elçilerin Kazak topraklarını ziyaret etmenin yanı sıra, Kazak elçilerin de Rusya’ya gitmelerinin alt tabanı oluştu. Böylece, 1594’te, Moskova’da uzun ama sonuç olarak karşılıklı olarak faydalı müzakerelere önderlik eden Kazak Hanı Kul-Mukhammad’in elçiliğinin bir görevi gerçekleştirildi (Masanov, 1959: 217).

Sibirya topraklarının Rus Çarlığı tarafından işgal etmesinin ardından Rus-Kazak halkların arasındaki temasların güçlenmesine sebep oldu. XVII yüzyılın sonu ile XVIII yüzyılın baş döneminde her iki tarafın sıkı bağ kurmaları hakkında Ruslar raporlar, makale listeleri, çizimler, güzergahlar, haritalar olarak kayıt etmişler ve bununla birlikte halk bilimi araştırmalarının önemli olduğunu vurgulamışlar. Rus ilim adamlarının

notlar, eskizler, masalların kayıtları, atasözleri kayıt etmeleri günümüzde arşivlerde yer almaktadır. Bunun yanı sıra çok farklı nitelikteki belgelerin kütlmesine doğrudan yansıyan sürekli ilişkiler sürecinin ne kadar önemli olduğunu açıklayan belgeler vardır. Bu kapsamlı ve henüz tam olarak çalışılmamış belgelerin bir kısmı “*Sibirya Tarihinin Anıtları*” kitabında yayınlanmıştır (Pamyatniki, 1882-1885).

1627’de, pek çok halkın coğrafi konumunun belirtildiği “*Büyük Çizim Kitabı*” derlenmiştir. Türk etnik grupları arasında göçebe Kazak ordusu, Büyük ve Küçük Nogaylar, Tatarlar, Başkurtlar vb. halkların adet örfleri, dini anlayışları ve dünya görüşleri hakkında çok önemli malumatlar yer almaktadır. Günümüzdeki Batı Kazakistan’ın tabiatının verimliliği hakkında ve bu bölgedeki yerli halkın Çarlık Rusya’nın işgal altına girmeleri kolay olmayacağı üzere kayıtlar yer almaktadır. Ahtube (Aktobe) olarak adlandırılan bölgedeki Kazakların hala Rus köylülerden vergi topladıklarını ve bunun önü alınması gerektiği söylenen bu belgede, Tatar (Müslüman) okulları hakkında önemli kayıtlar yer almaktadır (Kniga, 1950: 50, 86, 88, 90-92, 140, 146).

XVII yüzyılın ortasında “*Sibirya Krallığında ve o Büyük Krallığın Kralları Üzerinde*” bir araştırma hikayesi derlenmiştir. Bu kaynakta Kazak Türkleriyle birlikte Yakut, Saha ve diğer Türk hakları hakkında önemli malzemeler yer almaktadır. Bununla birlikte 1694-1695 yıllarında Tauke Hanı ziyaret eden Rus elçisi F. Skibin Kazakların ekonomik ve kültürel yaşamının belirli özelliklerini kaydetti. Onun verilerine göre, Kazaklar “hepsi göçebedir ve kendi topraklar için yaşamakta ve onların çiftçiliği yetersiz, çok sayıda at ve koyunları var, ineklere pek önem vermezler; et ve sütle beslenirler” (Dopolneniya, 1867: 390).

XVII yüzyılın sonunda Kazak Hanlığı topraklarının neredeyse tamamını Rus temsilcisi V. Kobyakov gezerek, çok ilginç notlar bırakmıştır. Örneğin, Kazaklar arasındaki balıkçılığın zayıf gelişimi ve küçük balık tüketimi hakkında yazdı. Aynı zamanda V. Kobyakov, Kazakistan’ın güneyinde (Türkistan ve yakın şehirler) tarımın geliştiğini belirtti: “Kazakların ekmekleri çok sayıda, buğday, arpa ve darı, onlar buğdayı ilbaharda dikerler” – diyerek yerli halkın yaşayış tarzı ile bilgileri toplamıştır (Dopolneniya, 1867).

XVIII yüzyıl Kazak halkının tarihi ve etnografik bilgisinin gelişmesinde Avrupa ve Rusyadaki halk bilimi çalışmaları büyük etkinlik göstermiştir. 1701’de “Sibirya’nın Çizim Kitabı” olarak adlandırılan bir Sibirya haritaları kitabı derlendi. Bu kitaba göre Çarlık Rusyanın Batı ve Kuzey Kazakistandaki askeri hareketleri başladı. Böylelikle 1731’de Batı Kazakistan ve 1940 yıllarda merkezi Kazakistan Rus işgal altına girdi. İşgal edilen bu topraklarda Rus garnizonları ile yeni Rus işgal hatları oluşturuldu.

Rus İşgalinin Derinleşmesi ve Yeni Halk Bilimi Çalışmaları

18 yüzyılın baş döneminde Çarlık Rusyanın Kazak bozkırlarını araştırmanın yeni dönemi başlıyor. İşgal edilen toprakların incelenmesiyle birlikte Kazakistan’ın Kuzey-Doğu ile Güney bölgeleri ele alınmaya başladı. Kazak halkının adet örflerini uzun yıllar Orenburg seferinde görev yapan P.İ. Ryçkov (1712-1777) ele aldı. O “Orenburg Topografisi” gibi iki ciltlik bir eseri yazdı. Bu eserde, Aral, Hiva, Büyük Ordunun Kırgız Kaisakları ve Orenburg vadisinin güneyi ile doğusuna yerleşmiş olan diğer etnik grupları, Tatar ile Başkırtlar hakkında çok kıymetli malumatlar yer almaktadır.

1733-1743 yıllarında Rusya Bilimler Akademisi’nin ilk heyeti, geniş bir tarihi ve etnografik malzeme veren Kazakistan, Sibirya, Orta Asya bozkırlarında araştırmalarını gerçekleştirdi. Bu araştırma heyetinde P.İ. Ryçkov’la birlikte K. Miller, İvan Andreev, F.Efremov gibi Rus şovenistleri yer aldı. 1768-1774 yıllarında Rusya Bilimler Akademisi’nin ikinci araştırma heyeti kuruldu ve Kazakistan, Sibirya, Orta Asya bozkırlarında geniş tarihi ve etnografik bilgileri topladı. 1771’de P.İ. Ryçkov’un oğlu N.P. Ryçkov Turgay dağlarından Uludağa kadar gelerek Kazak halkının folklorunu topladı. O Kazak Türklerinin askeri savaş silâhlarını araştırdı. Bu hakkında folklor kaynakları topladı ve kılıç, ok ile çakmaklı silahlar hakkında efsanevi materyalleri bir araya getirdi (Masanov, 1966: 80). Bu bağlamda özellikle askeri mühendisliği yapan I.G. Andreev’in (1743-1801) halk bilimi alanındaki verimli faaliyetlerine dikkat çekmek gerekmektedir. Kendi zamanında E. Massanov, İ.G. Andreev hakkında şöyle demektedir: “Kazak halkının yaşamını ve dilini yakından incelemiş, sık sık Kazak halkını ziyaret etmiş, yaşlılarla ve ünlü insanlarla konuşmuş, tüccarlar, memurlar, Kazak bozkırlarını ziyaret eden gezginleri, Dzhungaria, Orta Asya

raporlarını yazmıştır” (Masanov, 1966). I.G. Andreev’in çok önemli eseri, “*Rus Sınırına Yakın Kırgız-Kazakların Orta Ordunun (Orta Jüz) Tanımı, Özellikle Kolyvan ve Tobolsk Eyaletleri Arasındaki*”. Bu eser makaleler halinde 1795-1796’da kısmen “*Yeni Aylık İşleri*” dergisinde No 40-48 yayınlanmıştır. Andreev Ust-Kamenogorsk’dan (Doğu Kazakistan) Presnogorkovskaya kalesine giderken materyalleri toplamak için, uzun zamandır yerli yaşlı insanlar arasında sohbet yürüttü ve akın jırvavlarından (sözlü şairler) onların şiirlerini topladı. Onun çalışmalarında Kazak halkının yaşam biçimi yansıtıyordu. Göçebe yerlerin yer aldığı bölgeler net olarak kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra çadır sayısı, büyükbaş hayvan sayısı, sultanların listesi hakkında önemli istatistiksel bilgiler bu eserde yer almaktadır. Kendi çalışmasında Andreev “zengin” Kazaklar için kışlık zeminlerde ahşap evlerin yapımı ile onların Rusya’ya nasıl bağlanmasının yöntemleri kaleme alınmıştır. Kazak toprakları ile yerli halkın sayısını ortaya çıkaran Andreev, daha sonra ele geçiren bilgileri bir araya toplayarak Çarlık Rusyanın Askeri Bakanlığına bunları rapor olarak gönderiyor. Değerlendirmeden geçen bu bilgiler Doğu ve Güney Doğu bölgelere Rus nüfüsünün yerleştirilmesi söz konusu oluyor.

1742’de Orsk kalesine bağlı Rus Ordusu Karl Miller’in diplomatik misyonu Dzungaria’ya gönderildi. Heyetin sonuçları günümüze kadar ulaşılmamış, ancak Rus ilim adamlarının bazı raporlarında özetlenen bilgi ile bir harita ele geçirildi. Bu haritada Kazak bozkırları aracıyla Moğol topraklarına kadar uzanan yol gösterilmiştir. Bu bilgilere göre Karl Miller Turgay nehrinin güney-doğu bölgesinden Alkagöl’e uzanan toprakları araştırmıştır. Burdan ilmi araştırma heyeti Karadağlara kadar iniyor ve Sırderya bölgesindeki Kazak kabileleri araştırıyor. Bu incelemeler zamanında Türkistan genel-valisi olan Konstantin Kaufman tarafından kullanılıyor. Söz konusu yazarlar - bilim adamları, araştırmacılar, gezginler, Kazak halkının yerleşimi, etnojenik efsaneleri, kabile kompozisyonu, ekonomisi, maddi ve maddi olmayan kültürü hakkında oldukça kapsamlı etnografik materyaller biriktirdi.

Pyotor Pallas - Doğa Tarihi Profesörü, 1769 yılında Rusya Bilimler İmparatorluk Akademisinde çalıştı, St. Petersburg Serbest Ekonomi Toplum ve doğa, Roma İmparatorluk Akademisinin üyesi, hem de İngilizce

Kraliyet Bilimsel Kurul Akademisyen olarak Orenburg Kazakları, Ural topraklarını kapsamlı bir şekilde incelemiştir ve sürekli bilimsel heyetleri düzenledi. O Batı Sibirya'nın güneyini, Semipalatinsk ile Irtysh bölgelerini araştırmıştır. Pyotor Pallas araştıran bölgelerin yerli halkın kültürünü, ekonomisini ve bölgedeki göçebe halkın yaşayış tarzını kaleme almıştır (Manaş Kozıbayev, 2010: 47-58). Bilim adamı ilk olarak geçmiş yüzyılların maddi kültürünün kalıntılarını arkeolojik anıtlar, höyükler ve mezarlıklar ile tapınakların antik kalıntıları şeklinde tanımladı. Yerli el sanatları, el sanatları, keçe üretimi, Kazaklar tarafından sindirilen doğal boyalar ve cildin boyama teknolojisi hakkında bilgi veren ilk kişi oldu. Keşif bilimcisinin sonuçları "Rus İmparatorluğunun Farklı İllerine Seyahatler" başlıklı çalışmasında vurgulandı. İlginç bilgileri P.S. Pallas Kazak demirciler, gümüş parçaları ve ürünleri, geleneksel erkek ve kadın giysileri, özellikle askeri teçhizat, silahlar ve Kazak toplumundaki çeşitli sosyal gruplar hakkında önemli bilgiler vermektedir (Pallas, 1871: 571).

Kazakistan bozkırlarında çalışmalar hem kurumsal (Devletin talimatları ile gerçekleştirilen incelemeler) hem bireysel (kişisel) olarak yürütülmüştür. Birçok Rus araştırmacılar temel çalışmalarını Kazak halkbilimi, şecere ve etnografya materyallerine dayanarak oluşturdu. XVIII. Yüzyılda Rusya tarafından üstlenilen Kazakistan bozkırlarının kapsamlı çalışmalarının ilk girişimlerini M.V. Lomonosov başlattı. O, Kazak topraklarına bilimsel keşiflerini organizasyonunu yaptı ve çok sayıda coğrafi haritalarının oluşturulmasını sağladı. Bu haritalar sonra Kazak bozkırlarında Rus nüfuzunun çoğalmasına sebep olmuştur. Rus Çar'ının talimatlarına göre araştırmacı I.G. Georgi ayrıca Kazakistan toprakları üzerinden bağımsız bir sefer düzenleyerek Kazakistan'ın Batı ve Kuzey bölgelerinde yaşayan yerli halkın adet örflerini kaleme almıştır. O, 1796'da "*Rusya'daki Yaşayan Halklarının Tanımı*" adlı ayrıntılı bir eser hazırlamıştır (Georgi İogan, 1799). Bu kitap, göçmenlerin yaşam tarzları, kültürleri, gelenekleri ve törenleri ile göçebelere ekonomik yaşamlarının özellikleri hakkında değerli bilgiler içermektedir.

Rus araştırmacılar, bölgedeki sömürgeci siyaseti yerine getirmek amacıyla çalıştılar. Mesela, I.K. Kirillov Kazak bozkırlarına "*Kırgız-Kazak Araştırmaları*" adlı seferi düzenledi ve neticesinde "*Kırgız-Kaisak ve Karakalpak Ordularının*

bir Açıklaması” çalışmasını rapor halinde işgal kurumlarına gönderdi (İ.K. Kirilov, 2002). Bu dönemde Orenburg araştırma heyetinin yeri ayrıdır. Özel olarak yetiştirilen ve daha sonra Rus Çarı’nın talimatlarını hatasız yere getirenler arasında *İ.K. Kirilov, V.N. Tatishchev, V.A. Urusov ve I.I. Neplyuev* yer almaktadır. Rus Devleti Eski Eserler Arşivinde (RGADA) Senato ve kurumları, 1737’den itibaren sefere çıkan İ.K. Kirilov’un V.N. Tatishchev ile yazışması da dâhil olmak üzere, eğitim tarihi ve Orenburg seferinin seyri ile ilgili çok sayıda belgeler günümüze kadar önemini korumaktadır. Bu belgeler arasında İ.K.Kirilov ve Prens V.A. Urusov arasındaki ilişkiler ile yazışmalar, Orenburg bölgesinin yönetimi ve durumu hakkında belgeler, Rus hükümetinin sömürgeci planları ile Kazak Hanları tarafından gelen mektuplar ve talepler saklanmıştır. Raporlar Orenburg seferinin başlangıç dönemine işaret etmektedir ve Güney Ural topraklarında Rusya’nın ilk işgal hattı ile askeri garnizonu hizmetini yapan Orenburg ve onun atrafı hakkında bilgi vermektedir. Bu belgelere göre V.N. Tatishchev, Orenburg’un daha uygun bir yere taşınmasını sağladığını ve İ.K. Kirilov’un işaret ettiği yeri Orsk kalesi olarak inşa edilmesi üzere malumatlar yer almaktadır (Starikov, 1891: 7-8).

Kazak Türklerinin Batı bölgesinin işgalinden sonra (1731-1740 yy.) bölgenin inşası ve onunla ilgili planların uygulanması için Orenburg seferi adı altında özel bir bölüm oluşturuldu. 1744’de Orenburg heyeti kendi görevini yaptıktan sonra Orenburg eyaletinin kurulmasıyla bağlantılı olarak sona ermişti. İ.K. Kirilov Orenburg bölümünün başkanı olarak tayin edildi ve Devlet Meclisine terfi edildi. Bunun için o, 3000 bin rublelik maaşa bağlandı. İ.K. Kirilov Orenburg eyaletini etraflıca incelemek için bilim adamlarını ve uzmanlarını çeşitli bilgi alanlarına çekmek için elinden gelen her şeyi yaptı. Bu amaçla Bilimler Akademisi ile temasa geçerek çeşitli alanlara Rus bilim adamlarını dâhil etti. Özel olarak o, halk bilimcilere önem verdi. Bölgeyi tamamen Rus işgal altına almak için İ.K. Kirillov ayrıca, imparatoriçe tarafından imzalanmış, kırk bir maddeden oluşan kapsamlı talimatlar aldı. İ.K. Kirilov, bölgenin maden zenginliklerini ve minerallerinin araştırılması ile bitkilerin incelenmesiyle, bunun yanı sıra Orenburg bölgesinde fabrikaların anşa edilmesiyle yükümlü idi. O, “Yeni Rusya”nın (Raporlarda İ.K. Kirillov işgal edilen bölgeleri böyle adlandırmış) Avrupa güçleriyle daha fazla rekabet edebileceğine inandı ve şöyle ifade

etti: “Her birinizi, Tanrı’nın onayıyla, kendi İmparatorluk Majestelerinin savcılığının öngördüğü Yeni Rusya ile kutlamak için cesaretimi kabul buyurun; Üstelik gelecekte yeni ve yüceltilmiş topraklar ve mineraller arayan diğer Avrupalı güçlere daha az saygı gösterilmeyeceğini umuyorum” (RGADA).

19 yüzyılda Çarlık Rusya İşgalinin Tamamlanması ile Halk Bilimi Çalışmaları

19 yüzyılın ortalarında Kazakistan toprakları Rusya’nın işgal altına tamamen girdi. Bu durum Rusya’nın Kazak Türkleri ile ticaret ilişkileri kurmasına ve Kazakistan topraklarında güçlü askeri garnizonlarla araştırma kurumların oluşmasına neden oldu. Bu dönemde, Hazar Denizi’nin doğu kıyısında, Aral bölgesinde Raimskoye (1847 y.) ve Balkhaş havzasında yeni garnizonlar, Zhungar Alatau’da Kapal’ın (1848 y.) eteklerinde Novo-Petrovski askeri garnizonu (1846 y.) ve Orenburg (Turgai, 1846 y.) inşa edildi. Kazakistan topraklarının güvenli bir şekilde Rusya ile birleştirilmesi için Çarlık hükümeti fazlasıyla tahkimat yapmaya başladı. 1854 yılında Vernoe askeri garnizonu kuruldu. Çarlık Rusyası, Kazakistan’da bir sömürgeci politikaya öncülük gösterdi ve bilim adamları tarafından Kazakistan toprakları üzerinde yürütülen bilimsel araştırmanın güçlendirilmesi ile genişletilmesi konusunda daha ilerici bir önem verdi. 1845’te Rus Coğrafya Cemiyeti kuruldu. Bu kuruluş 19 yy. ikinci yarısında Kazakistan ve Orta Asya topraklarının coğrafi olarak incelenmesine ciddi bir önem verildi. 1847-1861 yılları arasında Kazakistan ve Orta Asya’nın coğrafyası, yerli halkın yerleşimi ile yaşayış tarzı üzerinde önemli miktarda materyal yayınlanmıştır. Kazak Türkleri ve toprakları hakkında önemli bilgilerin ilk yazarları, kendi zamanın ünlü Rus coğrafyacıları Y.V. Khanykov ve M.I. Ivanin oldu. Y.V.Khanykov bulunduğu Kazak topraklarında 15 yıldır yetenekli bir coğrafyacı ve haritacı olarak tanındı ve bozkırları etrafıca inceledi. 1839’da ilk çalışmasını “Orenburg Bölgesi Coğrafi İncelemesi” adı altında yayınladı. Kazaklar hakkında coğrafi yerleşim, istatistiksel, etnografik veriler topladı ve bu bilgileri yükümlü işgal kurumlarına raporlar halinde gönderdi. 1841’de Batı Kazakistan üzerinde kapsamlı çalışmaları yürüterek “Kırgız Ordusu’nun Durumu” üzerine bir çalışmayı yayınladı. Bunun yanı sıra Y.V.Khanykov “Aral Denizi ve Khiva Hanlığı’nın Mahalle ile Haritası” (1851), “İç ve Küçük Hordeslerin Kırgız Ülkeleri Haritası” (1845), “Ekler ile Orta Asya’nın Kuzey-Batı Haritası” nı (1855) adlı çalışmalarını yayı etti.

Rus Coğrafya Cemiyetinin (1801-1874) bir üyesi olan M.I. Ivanin, 1835-1855 yılları arasında Orenburg bölgesinde, İç Bükeyevskaya Ordusu Geçici Konseyi'nin yerel birliği danışmanı ve yöneticisi olarak görev yapmıştır. 1846'da Mangışlak yarımadasının çoğunu araştırdı. Yayımlanan makalelerde, doğa ve yerli halk hakkında bilgi topladı. Kazakistan topraklarını inceleyen M.İ. İvanin inşaatta kullanılmak üzere uygun yağ, glauber tuzu ve beyaz kabuk kireçtaşının varlığına işaret ederek bu zenginliklerin artık Rusya'nın mülkü olduğunu vurguladı. Ivanin, Mangışlak yarımadasının dağlık kesiminin ilk kâşifidir, Karatau ve Aktau bölgelerini kaleme alan ünlü Rus araştırmacısıdır. Kendi raporlarında sürekli olarak Hazar denizi suları hakkında bilgi toplayarak, haritalar çizmiştir ve yeni işgal hatların oluşmasında katkıda bulunmuştur. Küçük Jüz (Batı Kazak Türkleri) Kazakları'nın manevi kültürüyle yakından ilgileniyordu ve misafirperverlikleri, ulusal törenleri, tıp bilgisi, inançları hakkında bilgiler toplayarak ilmi çalışmaları yapıyordu.

1830'da Semipalatinsk - Merkezi Kazakistan – Betpak-Dala – Muyunkum - Çimkent güzergâhında yeni bir araştırma heyeti N.I. Potanin tarafından gerçekleştirildi. Notlarında N.I. Potanin yolda 45 dağ sırası ve 20 nehir bulunduğunu belirtiyor. Yazar onlara çok kısa orografik ve hidrografik özellikler kazandırır.

Çarlık Rusya'nın idari birimlerinin el kitabını oluşturan ve Kazak Türkleri hakkında kapsamlı bilgileri veren çalışmaların arasında A.İ. Levşin'in 1832'de yayınladığı "Kırgız-Kazak ya da Kırgız-Kaisak, Hordes ve Bozkırların Tanımı" çalışmasının önemi büyüktür (Levşin, 1832). Seçkin Rus bilim adamı A. Levshin (1797-1879) kitabı, Kazak halkının coğrafyası, tarihi ve etnografisi alanındaki ilk temel araştırmadır. Yazar, Kazak bozkırlarının coğrafi konumu ve doğasını, antik çağlardan 18'inci yüzyılın sonuna kadar Kazak halkının tarihini ayrıntılı olarak anlatmış ve yaşam biçimi, ekonomisi ile kültürü hakkında birçok orijinal bilgiyi rapor etmiştir. Kitap bilimsel çevrelerde geniş çaplı bir tanıma sahip oldu ve çok geçmeden yabancı dillere çevrildi. Günümüzdeki bilim adamları bu çalışmayı Rusya'nın Asya bilimini zenginleştiren klasik ve seçkin bir eser olarak nitelendirdi. Levshin'in kitabı 3 bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazar, Kazak bozkırındaki tüm coğrafi verileri topladı. Sadece basılı materyalleri değil aynı zamanda kişisel gözlemleri ve kişisel olarak yerli halkın

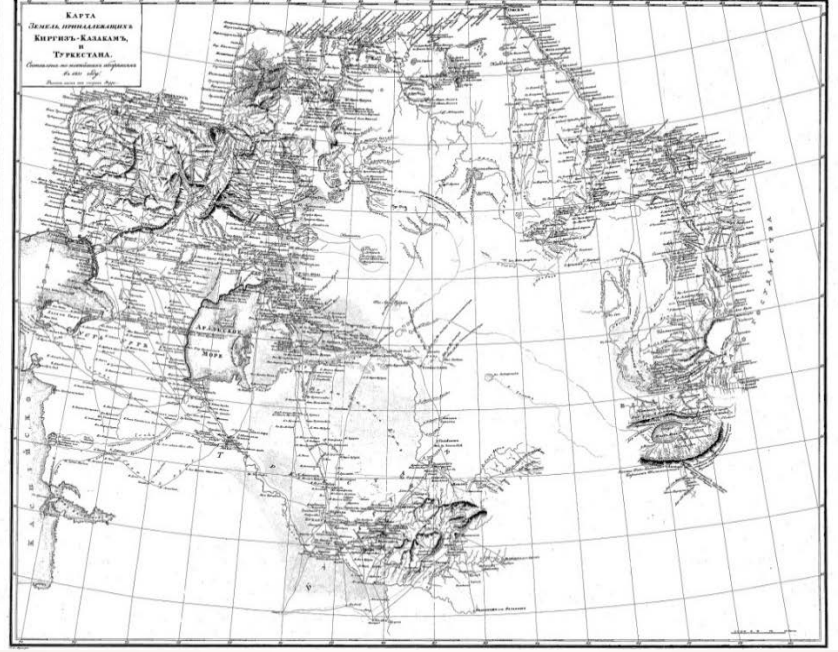
hikâyelerinden elde edilen bilgileri de kullandı. Kitabın ikinci ve üçüncü bölümleri Kazak halkının tarihi ve coğrafi incelemesine ayrılmıştır. Kazaklar hakkında o zamana kadar mevcut olan bütün kaynakları inceledi. Sonraki tüm araştırmacılar kitabına bir giriş yaparak çalışmalarını başladı. Bu kitap, Kazak toprakları hakkındaki bilgilerin ilk defa sistemleştirildiği ve bilimsel sorunların ortaya çıkarttığı önemli bir çalışmadır.

A.İ. Levshin çalışmasının on üçüncü bölümüne dikkat etmeliyiz. Bu bölümde yazar Kazak Türklerinin geleneksel ayrıntılarına önem vermektedir ve yerli halkın dili üzerine şu fikirlerini ortaya koymaktadır: *“Onların dili, hem Türk için hem de Kırım Tatarı, Kazan ve hatta bazen Orenburg için bile pek çok sözün anlaşılamayacağı, şımarık bir Türk lehçesidir. Dahası, Türklerin ve Tatarların yazdığı yerde, Kırgızlar orada konuşurlar, burada: y, yi, yo, yu, ya, ji, ji, jo, ju derler: yerine X kullanırlar. Ünlülerin çoğu örtük olarak ifade edilir ve “a” ile “e” harfleri genellikle birbirinden ayrılırlar, böylece ayırt etmek neredeyse imkânsızdır, ya da daha iyi söylemek gerekirse, bu iki ses arasında üçüncü, ortalama sesleri mevcuttur...”*. Bu fikirleri ortaya koyarak Levşin Kazak Türklerinin konuşma dilini diğer Türklerden ayırmak gerektiğini ortaya koymaktadır.

Notlarının başında A. Levshin, Kazakların boy ve kabilelere ayrıntılı önem vermektedir ve onların yaşayış tarzını etraflica inceler. Bu hakkında Rus ilim adamı şu ifadeleri kullanır: *“Kazakların hayat görüntüsü canlı resme benzer, neredeyse sadece yaşayan bir halkın ataerkil manzarası vardır. Köyler (aül), anında yine basitlik ve doğanın bu devletin samimiyeti ortaya çıkan diğer yerlerde kaybolan göze eğlenceli ve büyüleyici bir yeri vardır tüm tarafların keçe kaplı bir ahşap kafes oluşan çadır yuvarlak ve geniş üstündeki dairesel açıklık vardır üzerinde romancı ve şair ... Kazak, yani orada kubitka veya yurt konut: ışık yoluyla nüfuz eder ve duman gider Çadırdaki bir ateş yakıldığından çıkar ...”*

A.İ. Levşin kendi çalışmalarında Kazak Türklerinin etnogeneziine çok önem vermektedir. Burada yazar, Kazaklara atıfta bulunarak “Kırgız-Kaisaki” ve “Kırgız” adının kökeni ile ilgili önemli düşünceler vermektedir. Bilim adamı, “eski ve gerçek Kırgızların Sibiryaya yerleşmelerine ve köylerine yönelik saldırıları, soygunları, bu ismi, Rusların savaşmak yerine o kadar korkunç ve nefret ettiklerini” yazdı ve bunu, Kırgız’dan sonra Sibiryaya’nın güney bölgelerine en çok zarar veren Kazak orduları olduğunu dile getirmektedir.

Kazakistan'ın bozkırlarını inceleyen A.İ. Levşin, Çarlık Rusyanın işgal hatlarının oluşması için önemli haritayı çizmiştir. Bu haritada Batı Kazakistan'dan Sırderya kıyılarına kadar ve daha sonra Kazakistan'ın Kuzey ile Doğu bölgelerine uzanan topraklarının önemini ortaya koymuştur.

Resim 1: A.İ. Levşin'in Haritası

Kazak topraklarının coğrafi ve etnografik çalışmasının düzenlenmesindeki büyük rolü Rusya Coğrafya Cemiyetinin başkanı P.P. Semenov-Tian-Shansky (1827 - 1914) oynamıştır. 1866'da Rusya Coğrafya Cemiyetinin Orenburg şubesi ve 1897'de Taşkent'teki Türkistan şubesi açıldı. Kazaklar hakkında pek çok bilgi, Batı Sibiryada Rusya Coğrafya Cemiyetinin şubesinde toplanmıştır (Katanaev, 1886; Zakharova, 1988). 1877'de, Rusya Coğrafya Cemiyetinin Batı Sibiryada Omsk şehrinde açıldı. 1887'de Orenburg Akademik Arşiv Komisyonu ortaya çıktı ve bu, ülkenin çok etnografik güneydoğusundaki etnografik çalışma dâhil olmak üzere etnografya merkezlerinden biri oldu. Rusya Coğrafya Cemiyetinin şubeleri ve arşiv komisyonları, doğa bilimi, tarihi, etnografik ve diğer çalışmaların düzenlenmesi ve sistematik olarak yayınlanmış eser koleksiyonları üzerine çok sayıda çalışma gerçekleştirdi.

Sonuç

XVIII yüzyılda Kazak Türkleri ve Kazakistan üzerinde yapılan çalışmalar, Rus toplumunda esas olarak Kazak bozkırında bir Rus mevcudiyeti kurma görevi ile bağlantılı olan politik-pragmatik çıkarlar ve güdüler tarafından dikte edilmiştir. Bununla ilişkin, Kazakların tarihi ve halk bilimi ilk esas olarak ülkenin güneydoğusundaki saha ajanları ve yerel yönetim organlarında görev yapan farklı resmi statüye sahip askeri ve sivil yetkililer olduğu gerçeğiyle bağlantılıdır. Ancak, bu çalışmalar, pragmatik koşullarla hayata geçirilip politik konjonktürün damgasını taşıdıkları halde, Kazak toprakları nasıl işgal edilmelidir, ayreten bu topraklarda kalıcı olarak nasıl kalmalıdır amacını taşıyordu.

Rus İmparatorluğunun siyasi ve ekonomik çıkarları ve aynı zamanda komşu halklara duyulan ilgi, bu halkların, özellikle Kazak bozkırlarının ve Orta Asya toprakları halklarının yaşamları hakkında daha derin bir araştırmaya ihtiyaç duyuyordu. Rusya dış politikasının planlarında, Kazak bozkırları önemli stratejik konumu taşıyordu ve “Asya ülkeleri ve toprakları için anahtar ve kapılar” olarak algılanıyordu. 18 yüzyılda Rusya İmparatorluğundaki bilim, coğrafya çalışmaları ve ülkenin haritalandırılması alanındaki başarıların büyük ölçüde katkıda bulunduğu olağanüstü başarılar elde etmiştir.

18 yüzyılın ikinci çeyreğinde, Kazak-Rus ilişkilerinin devamı olarak güçlendirilmesi bağlamında, bilim adamları tarafından Kazakistan üzerindeki çalışmaları büyük başarı elde etti. Birçok ilginç keşifler yapıldı. Bu dönemde Çarlık Rusyası, eğitime ve yerli halkı Ruslaştırılmasına büyük önem verdi. Bilimler Akademisi açıldı, jeodistler, oryantalistler, Oryantal dillerin çevirmenleri eğitildi ve her türlü yolla bilimsel keşifler sağlandı.

Speransky'nin reformuyla, Rus bilimindeki en önemli başarılarından biri, bu Kazaklar da dâhil olmak üzere, Sibiryâ'daki tüm halkların inançları, geleneksel hukuk, yaşam biçimi, gelenekler hakkında bilgi toplanması oldu.

Kaynaklar

- PSRL., (1926), T. 1. Lavrenteyavskaya Letopis. Vip. 1. Leningrad.
- N.S. O Turanskom Elemente v Russkoy Kulture. Rossiya Mejdu Evropoi i Aziyey., (1993) Moskova.
- Kobrin V.B., (1946), K Voprosu o Kazakhsko-Russkih Otnoşeniyah v XVI Veke. Vestnik An KazSSR. №11 (20).
- Levşin A.S., (1832), Opisanie Kirgiz-Kazaçih ili Kirgiz-Kaysatskih Ord i Stepey. Petersbur. Çast'. 2.
- Masanov E.A., (1959), Ob Etnografiçeskom İzuçenii Kazahstana v Rossii do 1845 Goda. Trudi İnstituta İstorii i Etnologii KazSSR. Tom. 6.
- Pamyatniki Sibirskoy İstorii. (1882-1885), Tom 1. 2. Petersburg.
- Kniga Bolşomu Çerteju. (1950), Red. Serbina K.N. Moskova-Leningrad.
- Dopolneniya k Aktam İstoriiçeskim, Sobranniye i İzdanniye Arheografiçeskoyu Komissiyey. (1867), Tom. 10. Petersburg.
- Masanov E.A. (1966), Oçerk İstorii İzuçeniya Kazahskogo Naroda v SSSR. Alma-Ata.
- Manaş Kozıbayev. (2010), İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremyon do Naşih Dney). V Pyati Tomah. Tom 2, Almatı "Atamura".
- Pallas P.S. (1871), Puteşestviya po Raznim Mestam Rossiyskogo Gosudarstva po Veleniyu Sankt-Peterburgskoy Akademii. Çast II, Kniga 2. Sankt-Peterburg.
- Georgi İogan, (1799) Opisanie Vseh Obitayuşih v Rossiyskom Gosudarstve Narodov. Sankt-petersburg.
- İ.K. Kirilov'un Orenburg Seferinden Katkıları. 1734-1735 // Tarihsel Arşiv. 1. 2002
- Starikov F. (1891), İstoriko-Statistiçeskiy Oçerk Orenburgskogo Kazaçyego Voyska. Orenburg, 3-15.
- RGADA. F (Fond-Birim). 248. D (Delo-Dosya). 113. L (List-Kayıt Dayfası). 240.
- Levşin A.İ. (1832), "Opisanie Kirgiz-Kazaçih, ili Kirgiz-Kaysatskih, Ord i Stepey".